

2e Jaargang.

No. 4.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Maart 1901.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, AMSTERDAM.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, van Eeghenlaan 17, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Wolwevershaven 37, Dordrecht, of A. PRT, Ruysdaelkade 39, Amsterdam.

Berichten over Nederlandsche Musea.

De Textiele kunst in het Nederlandsch Museum.

II.

De oudste stof, die het museum bezit, is een zijden weefsel, dat op helder groenen satijnen grond in keper van wit en licht kersrood, een patroon vertoont van breede banden, als een netwerk versierd, die ongeveer ruitvormige velden vormen, waarin twee toegewende vogels, ter weerszijde van een groote bloemfiguur zijn geplaatst. De bloem is van Cypersch gouddraad.

Een afbeelding van deze stof geven Fischbach ¹⁾ en Rohault de

1) Ornamente der Gewebe — Tafel 126, E.

Fleury. ¹⁾ De eerste noemt haar Florentijnsch fabrikaat uit de XVe eeuw, de tweede een Levantijsch weefsel uit de dertiende.

Voor haar ontstaan in een christen werkplaats pleit misschien het, sterk aan een reeds oud-christelijk eucharistisch symbool herinnerend, motief ²⁾ der vogels bij de bloem. Maar heel de teekening is toch ongetwijfeld een Arabisch ontwerp. De buigingen der banden, hun geometrische versiering, de kleine gestyleerde leeuwen in vakjes bezijden de groote velden, dit zijn zoovele details als zeer zeker naar Arabische fantasie wijzen. De stijl der vogels, met sierlijk half-ontplooid vleugels en afhingende staartvederen is echter minder strak dan ik ze van dertiend'eeuwsche Arabische stoffen ken ³⁾ en herinnert veeleer aan weefsels uit de veertiende eeuw, waarvan dan onbeslist mag blijven of ze uit Lucca of Palermo zijn gekomen. ⁴⁾

Er bestaat van dezelfde motieven een vrij zeker Spaansch-Moorsche verwerking ⁵⁾ en vergelijking van onze stof daarmede, doet zien hoe het een wezenlijk verwante geest was, die haar versiering ontwierp. Ik meen dus, dat dit lapje uit een Arabische werkplaats stamt, waar het in de XIVe eeuw werd geweven.

Het volgend specimen, van omstreeks 1400, is een soepele zijde, op diep groenen fond versierd met horizontaal gerijde, gestyleerde wingerdbladeren aan ranke, S-vormig gebogen steelen, in wit.

Na deze twee stoffen, komen wij al dadelijk in de tweede helft der XVe eeuw, bij het reeds geheel ontwikkeld granaatpatroon.

Het tijdvak, dat misschien de mooiste stoffen heeft opgeleverd, de Byzantijnsche en Arabische fabrikaten, is dus al heel slecht vertegenwoordigd. Toch geven deze stalen blijk van twee, van den aanvang der weefkunst werkende tendenzen in de versiering: de verdeeling van het te versieren veld in vakken en de meer of minder regelmatige verspreiding van kleine figuren.

De granaatappel, die in zoo ontelbare varianten gedurende de XVe en een goed deel der XVIe eeuw werd toegepast, is in een negental stoffen of fragmenten vertegenwoordigd.

In een vrij eenvoudigen vorm, komt hij voor op twee zijden fluweelen (groen en zwart). De teekening bestaat daar uit smalle omtrekken, die in glanzend satijn als uitgedroefd schijnen in den dichten pool. De ananasvormige granaatappel, door bloemen omgeven, is in

1) La Messe — T. VII — p. 165, Planche DLXXII.

2) Vgl. Marucchi — *Eléments d'Archéologie Chrétienne* — I, p. 277, s.

3) Zie bijv. bij Prisse d'Avennes — *L'Art Arabe* — III, Planches 148 & 151.

4) O. a. Dupont Auberville — *L'Ornement des Tissus* — Pl. 12, 13; Cole — *Ornament in European Silks* — Fig. 42, 47; Schulze — *Über Gewebemuster* — Fig. 23-26; Fischbach — a. W. — Tafel 7, 8, 11, 20, 39, 40, 45 enz. enz.

5) In het museum te Berlijn. Afgebeeld bij Lessing — *Die Gewebesammlung des Kgl. Kunstgewerbmuseums zu Berlin*.

een zevenlobbig blad gezet, dat omkransd wordt door een bebladerden twijg, die met een bloem is bekrond.

Rijker is hetzelfde motief verwerkt in een wijnrood zijden damast, doorschoten met gouddraad. De krans vertoont hier groote gekruifde bladeren en bloemknoppen aan gebogen stengels. (\pm 1480).

Vollediger is een dergelijk ornament te zien in twee groote stukken groen zijden damast, iets strenger en gevulder van dessin, en waarbij de kransen kronen dragen. In de verschillende vakken is met vaas- en vruchtvormige granaatappels afwisseling gebracht. Op de «triptyque d' Oultremont» in het Brusselsch museum (voorkant van den rechtervleugel) komen mannen voor, die een buis dragen van dergelijk damast. (\pm 1500).

Al meer gestyleerd vertoont het nu volgend bleekgroen zijden damast, 1) gebrocheerd met goud en zilver, nog eens hetzelfde motief en in een van zijn rijkste ontwikkelingsfasen, vinden wij het ook terug op een mooi stuk fluweelen brokaat. In wijnrood fluweel van verschillende hoogte (z.g. velours ciselé), met détails in getrokken gouden pool (or frisé), staat daar op gelen fond de groote, met acanthusbladeren omloofde vrucht in een groot gelobd blad, met een breeden krans er om heen, terwijl telkens kleinere velden met dezelfde versiering het groote vak flankeren.

Al deze weefsels behooren tot hetzelfde type: de granaatappel, aangebracht in regelmatig over de stof verdeelde vakken. De andere toepassing, waarbij de gelobde bladeren met de granaat aan een grooten stam schijnen gegroeid, die, meestal schuin of golvend, over het geheele weefsel loopt, ontbreekt geheel. En een niet minder te betreuren gemis, is de afwezigheid van veelkleurig fluweel. Want de mooiste voortbrengselen der vijftiende eeuw zijn juist die zwarc fluweelen, die het granaatappelpatroon vertoonen in licht en donkerrood op gelen, met goud doorweven grond, en dikwijls omgeven met bloemen of pauwestaarten in heldergroen, lichtblauw en wit. 2)

Ook het dubbel fluweel (pool van verschillende kleur aan voor- en achterzijde van de stof) is nog niet vertegenwoordigd.

Van een ander veel voorkomend product der XIVe- en XVe-eeuwsche textielkunst, de geweven ortfros, die in de Italiaansche weverijsteden en in Keulen werden gemaakt, zijn alleen een paar fragmenten van Keulsch werk aanwezig. Het zijn smalle randen, die op gouden grond in helder blauwe zijde de namen Jhesus en Maria dragen, afwis-

1) Afgebeeld bij Dupont Auberville — L'Ornement des Tissus — Pl. 28.

2) Het eenige belangrijke specimen van polychroom fluweel, dat -- bij mijn weten -- nog in Nederland wordt bewaard, is een kazuifel, vermoedelijk Perzisch en uit de XVe eeuw, dat te zien was op het tentoonstellinkje van kerkelijke kunst, het vorig jaar te Arnhem gehouden. Het is in particulier bezit en zou afkomstig zijn van den H. Philippus Neri.

selend met gestyleerde bebloemde boomen en rosetten in groene, witte, roode en blauwe zijde. De belangrijke figurale composities uit Italië blijven alweer een dringend desideratum.

Na deze weinige middeleeuwsche weefsels, zijn wij reeds in de XVIe eeuw en in volle renaissance gekomen. De beschreven tendenzen in de versiering bleven werken, doch de vakken ontstaan nu niet langer door kransen, maar door golvende banden, die elkaar kruisen en het plantenornament wordt hoe langer zoo meer gestyleerd, terwijl zuiver geometrische figuren — ruiten, cirkels en sterren — ook afzonderlijk worden toegepast. Naast de oude weefselvormen, vindt het brocatel een zeer ruime verspreiding.

Den streng gestyleerden granaatappel of ananas vinden wij nu nog in een prachtig zwart zijden damast en een veel minder mooi rood satijn, waarop het patroon van geel is.

Reeds geheel overgegaan in een fantastische bloem, leeft de granaatvorm nog in een helder wijnrood zijden fluweel, waarvan het patroon, in geschoren op getrokken pool, zich op een gelijkkleurigen fond verheft. ¹⁾ Terwijl de metamorphose tot vaas geschied is bij het nu volgend, bijzonder rijke, lapje: lichtgroen geciseleerd fluweel op een grond van geel taf, waarin een spaarzame gouden inslag blinkende lichtpuntjes ontsteekt.

In verschillende andere stoffen, veelal goud op rood satijn, is in steeds meer afwijking toch het oude type nog herkenbaar. Wel het volledigst tot wat nieuws omgewerkt, in het fragment van wit zijden lampas, waarin met een lichtbruinen inslag een patroon is geweven van een gestyleerde, open, tulpvormige bloem, omgroeid van groote kelkbladeren, waaromheen een ruitvormige krans van blad- en bloemtwiijen, in een kroon tezaamgebonden. Een halfzijden imitatie van dit patroon (in wit en lichtbruin op rood) is — indien Fischbach haar terecht aan Zürich heeft toegeschreven ²⁾ — misschien een bewijs te meer van de internationaliteit der weefselornamentiek.

Wij zijn met deze beide stoffen tot omstreeks 1600 genaderd en daarmee aan de brocatellen gekomen, die het museum bezit: wat fragmenten, wier dessin alleen door een zekeren zin voor groote lijnen uitmunt, en een tweetal omrande lapjes, blijkbaar uit dezelfde fabriek, onderscheidenlijk met een grooten adelaar ³⁾ en een kroon in bloemenbladornament als versiering, in rood satijn op geel keperen grond, met hier en daar een tikje blauw.

Met eenige onbelangrijke patronen voorbij te gaan, bereiken wij een laatsten afstammeling van de indeeling der stof in vakken, waarbij

1) Afgebeeld, als Venetiaansch, bij Fischbach -- a. W. -- Tafel 130 en bij Dupont Auberville -- o. c. -- Pl. 26.

2) Afgebeeld bij Fischbach -- Tafel 152.

3) Ibidem -- Tafel 156. Fischbach noemt dit een Spaansche stof.

zij zoo klein zijn geworden, dat het verschil met het eenvoudig bloemenstrooisel niet groot meer is: een wit wollen weefsel, op welks fond een gouden brocheering groote kepers trekt, waarop in groen en lichtbruin slaapbol-vormige bloemfiguren, wier bebladerde steeltjes en groote meeldraden hen in een ruitvormig vak zetten.

De kleine patronen, die nu volgen, voeren ons een zeventig jaar terug, naar het tweede kwartaal der zestiende eeuw. Een zestal fluweelen lapjes en twee wollen representeeren het «petit-dessin» der Italiaansche zestiend'eeuwsche weefsels. Het zijn meest kleine bloemen en blaadjes, in doorsneden op getrokken pool, op een anders-gekleurden grond van taf. Zoo b.v. groen op geel, rood paars op geel met een weinig goud doorweven (gestyleerde eikebladeren aan evenwijdig golvende twijgen), blauwpaars op geel-en-goud (bebloemde takjes, beurtelings, naar rechts en links gebogen) en groen op groen (blaadjes aan S-vormige takjes.) Ook een enkel meer geometrisch patroon: groote en kleine sterren in licht bronsgroen fluweel op leverkleurig taf.

Van de oneindige variaties in deze weinige motieven, geven onze voorbeelden dus nog maar een zeer onvolledig beeld.

Omstreeks 1600 beginnen dezelfde figuren grooter te worden, en minder dicht op elkaar geplaatst. Wij krijgen nu de veelal S-vormige figuren van tulpen en maankop aan stengels met groote bladeren, geel of wit keper op rood satijn, vrij grof van teekening. Bijzonder teer doet daartusschen een wel Italiaansche stof, die op ivoorblank taf, in zachtkleurig groen, geel, bruin en lila keper, sierlijk gestyleerde, afwisselend groote en kleine, bloemen vertoont, aan korte gebogen steeltjes met fijne bladeren.

Een ander motief uit het begin der XVIIe eeuw, voluutvormig gebogen twijgen met bloemen en bladeren, is in twee voorbeelden aanwezig: een donker koperrood damast en een helderblauw satijn met bleekgelen, paarsen en bruinen inslag en gebrocheerd met goud en gele zijde.

Van de — meestal zwarte — fluweelen, die, blijkens de portretten, in dezen tijd zooveel gedragen werden, ¹⁾ bezit het museum slechts twee — en zeer versleten — exemplaren. Zij zijn van zijde en vertoonen op een grond van taf de bekende, als een S gebogen, bloempjes, takjes, blaadjes en krullen. ²⁾

In groote verscheidenheid blijft dit motief gedurende een goed deel der XVIIe eeuw in gebruik. Wij zien een drietal dunne zijden lapjes, waarin de blaadjes, bijna kriebelig klein, dicht op elkaar staan; andere, waarin zij, weer wat grooter en beurtelings naar rechts en links

1) Zie bijv. in het Rijksmuseum de schilderijen No 307, 342, 599, 606, 607, 879, 1468, enz. enz.

2) De fragmenten van den mantel van Hugo de Groot — in de historische afdeeling van het Nederlandsch Museum — behooren tot ditzelfde type.

gebogen, een vrij regelmatig patroon vormen en weer andere, waarbij palmetten, oogen van pauweveeren, sterretjes en moesjes met bloemen en blaadjes afwisselen. Men bemerkt, dat het fabrikaat zich hoe langer hoe meer splitst in een reeks van kostbare en goedkoopere soorten, hoe de vermenging van wol, linnen en katoen met zijde, het gebruik van zijde-afval en van minderwaardig goud en zilver een goedkoope luxe voor den burgerman gaan scheppen, ten koste van de verzorgdheid der versiering. Men denkt onwillekeurig aan den modieusen boer uit Bredero's *Boeren Geselschap*:

Arent Pieter Gysen die was so reyn int bruyn,

Sen hoedt met *bloem fluwiel* die sat hem vry wat kuyn . . .

wien de kostbare fluweelen uit de straks beschreven periode wel te duur zouden zijn geweest.

Langzamerhand wordt ook de verspreiding der weverij over steeds nieuwe steden merkbaar: slecht geweven stoffen worden talrijk, blijkbaar het werk van nieuwelingen in de kunst.

Intusschen blijft de weelde — wel voornamelijk van het fransche hof — haar eischen stellen en naast de vele, met kleine patronen versierde, slechte en leelijke stoffen, worden toch ook nog goede in groot aantal gemaakt.

Uit de eerste helft en van omstreeks het midden der XVIIe eeuw bezit onze verzameling geen stalen van deze betere industrie, maar het tijdvak van Lodewijk XIV daarentegen is vrij goed gerepresenteerd.

De oude verdeeling door golvende banden in groote vakken leeft daar nog; zelfs het granaatmotief ontbloeit er opnieuw en de vaas en de bloemenkorf, als middenstukken, vinden er gevarieerde toepassing. Het gebruik van allerlei texturen in één stof, maakt meervoudige scheringen noodzakelijk; getordeerde zijde en goud komen naast de gladde draden, en de gouddraad-zelf — waarbij sinds lang metaal den vroegeren darmsluit heeft vervangen — wordt grover, zoodat alles samenwerkt om de stoffen zwaar en dik en stijf te maken.

Een prachtig specimen van dit fabrikaat — waarschijnlijk Italiaansch — is een zwaar zilverlaken met gecanneleerden grond, waarop in groen, rose, blauw en geel, bladeren, groote pioenvormige en andere bloemen tusschen golvende agrementbanden, die banen vormen, waarlangs fijne arabesken loopen.

Overigens zijn de bekende typen uit deze periode — waarin vooral kant-imateerende slingers zeer geliefd waren — aanwezig in over het algemeen goed geconserveerde stalen van voldoende grootte.

Ook de dunne damasten — veelal voor kamerbehangsel — vindt men in een niet onbelangrijke serie. Het is hierin, dat zich een streven naar realistische, in plaats van gestyleerde, teekening het eerst duidelijk uit. De ondergang van het textiel ornament is daarmede aangekondigd.

Want wij krijgen nu al gauw vruchten en bloemen in bedriege-

lijk relief, architectuur-fragmenten, landschappen, kortom een volledige ontkenning van elk wezenlijk begrip van vlakversiering. De dikwijls nog prachtige kleuren maken soms van deze zonderlinge producten van gedachteloosheid mooie dingen, de luister der kostbare grondstoffen laat hen een streeling blijven voor het oog — maar alle logiek ontbreekt hun geheel.

Wel lang heeft het echter geduurd, vóór deze naturalistische tendenz geheel overheerschend was geworden. Zelfs in den tijd van Lodewijk XV zijn er nog vrij-zuiver ornamentaal versierde stoffen geweven, gelijk onze verzameling aan een paar voorbeelden kan laten zien.

Tusschen beide strevingen in, staan de omstreeks het midden der XVIIIe eeuw bloeiende imitaties van Chineesche motieven. Er is in die pagoden, leeuwen, draken en landschappen nog altijd eenig streven naar styleering merkbaar, evengoed als bij het door denzelfden geest geïnspireerde gelijktijdige, of iets oudere Delftsch.

Met Lodewijk XVI wordt de ondergang van het textiel ornament volkomen.

De dikwijls in verticale banen verdeelde stof, draagt kleine bouquetten, vaak aan linten gestrikt, en de liefde voor een gekunsteld pastoraal leven voegt daar attributen van jacht en visscherij, herdersfluiten en luiten bij. De kleuren worden week: wit, lichtblauw en rose domineeren.

Een laatste wijziging van het patroon — onder den invloed der ontdekking van Pompejaansche muurschilderingen — is in onze verzameling niet vertegenwoordigd.

Zooals blijkt, is de collectie, hoe gering ook, toch in staat een vrij voldoende overzicht te geven van de geschiedenis der weefselornamentiek sinds het midden der XVIe eeuw. Voor de XVIIIe eeuw is dat zelfs vrij volledig, indien men ook de belangrijke verzameling kledingstukken in de historische afdeeling, de bekleeding der meubelen en een kamerbehangsel als van zaal 153 in de beschouwing opneemt.

Jammer maar, dat het juist het langzaam verval der kunst is, dat op deze wijze bestudeerd kan worden. De periode van opkomst en bloei is in nog veel te schaarsche specimina voorgesteld en al zie ik niet in, dat het noodzakelijk zou zijn er naar te streven, die in een zoo volledig mogelijke serie weer te geven — wat thans ook al vrij ondoenlijk is geworden — eene stelselmatige aanvulling der collectie zal zich toch vooral op de oudere geschiedenis der weefkunst hebben toe te leggen.

Eerst dan kan de verzameling voor de hedendaagsche gebruikskunst van grooter belang worden. Want dan zullen de goede beginselen voor weefselversiering, die spreken zoowel uit den stijl van het ornament als uit de, met groote empirische kennis van de kleurenwerking gekozen, kleurcombinaties, de sterkende les van het goede voorbeeld prediken.

JAN KALF.

Mauritshuis.

Door Dr. A. Bredius is aan dit museum in bruikleen gegeven een stilleven, dat in ieder opzicht een kunstwerk genoemd mag worden. Het boeit ons vooral door de meesterlijke wijze, waarop het geschilderd is: ernstig en niet overhaast zijn de kleuren op het doek gezet, met een beslistheid, die een meester verraadt. Wie deze meester echter is, ligt in het duister. De vroegere eigenaars van het stuk, Vosmaer en Jacob Maris, dachten aan *Rembrandt*, maar dit is ten eenenmale onmogelijk. Ook durf ik beslist ontkennend antwoorden op de veronderstelling, door sommigen geuit, als zou *Gerrit Dou* de schilder ervan zijn. Men kan veel gissen, — op zijn best kan in de verte aan de stillevens uit de Leidsche school van omstreeks 1650 worden gedacht — maar het stuk is voorloopig niet nader te definieeren dan «Hollandsche school omstreeks 1650», een bepaling die aan geen twijfel onderhevig is.

Een der schilderijen, behoorende tot de verzameling, verleden jaar door Graaf van Lijnden in bruikleen gegeven, bleek onlangs, bij een herstelling die het onderging, gemerkt te zijn: *A. Weeling*, niet *A. Wieling*, zooals men eerst meende (vgl. Bulletin 1^e jaarg. blz. 120). *Weeling's* werken zijn zeer zeldzaam. In Hoet's catalogus komt zijn naam eenige malen voor (II 95, 171, 172).

In de Italiaansche zaal van het Mauritshuis zijn eenige veranderingen aangebracht. De «Madonna met het kind Jezus» van *Murillo* hing niet alleen op verkeerd licht, maar bleek ook voor het publiek niet gemakkelijk genoeg te vinden. Daarom werd dit schilderij verhangen, zoodat het thans veel beter tot zijn recht komt. Deze verandering gaf aanleiding tot het verplaatsen ook van andere stukken. Daardoor kon een begin van uitvoering gegeven worden aan het plan, om in een der bovenzalen op den duur de werken van de Italianiseerende Hollandsche schilders te vereenigen.

De in een der benedenzalen tentoongestelde reproducties naar schilderijen werden door een reeks van nieuwe vervangen, waaronder 36 photogravures naar schilderijen uit de verzameling Rudolf Kann te Parijs.

W. MARTIN.

De muntvondst van Nietap. (Dr.)

In het voorjaar van 1899 vonden arbeiders, die bezig waren met het graven van potklei, op ongeveer 1 decimeter diepte op 10 minuten afstands van het Drentsche dorpje Nietap (bij het huis Lindenstein) een negen tal gouden Merovingische muntjes.

Zeven er van kwamen door aankoop in bezit van den heer J. P. Santée te Nietap, die ze ten geschenke aanbood aan het Prov. Drentsch Museum te Assen, de beide anderen zijn nog in het bezit van den eigenaar van het stuk land, waarop ze gevonden zijn.

Door de vriendelijkheid van den heer G. J. Landweer te Heereveen, die de muntjes ter bestudeering naar het Kon. Penning-Kabinet toezond, zijn wij in de gelegenheid de lezers van dit tijdschrift er mede bekend te maken.

I. Voorzijde: N R + links, E A + rechts. Links gewende buste met diadeem.

Keerzijde: V × O N × V — + O + N buitenste omschrift, — parelrand, daarbinnen kruis op een bol, ter weerszijden: barbaarsche navolging waarschijnlijk van de letters C - A.

Goud 1,3 gram. Tiers de sou.

Verg. Prou.¹⁾ 1239.

Verg. Belfort.²⁾ 5434.* 2 Exemplaren.

II. Voorzijde: N R + links, E A rechts. Links gewende buste met diadeem.

Voor de buste, ter hoogte van den mond, drie bolletjes,

Keerzijde: V + N + N V N O E + buitenste omschrift, parelrand, daarbinnen kruis op een bol, ter weerszijden: barbaarsche navolging waarschijnlijk van de letters C - A.

Goud 1,25 gram. Tiers de sou.

Verg. Prou 1239.

III. Voorzijde: Links een zigzagsche streep, waarschijnlijk N R moetende verbeelden, daarachter +, rechts E A. Links gewende buste met diadeem. Voor de buste, ter hoogte van den mond, drie bolletjes.

Keerzijde: V + N O N + V + N O N + buitenste omschrift, parelrand, daarbinnen kruis op een bol, ter weerszijden: barbaarsche navolging waarschijnlijk van de letters C - A.

Goud 1,25 gr. Tiers de sou.

v. d. Chijs.³⁾ pl. II. No. 21.

1) M. Prou. Les monnaies mérovingiennes. Paris. 1892.

2) A. de Belfort. Description générale des monnaies mérovingiennes, Paris 1892-95
5 vols.

3) v.d.Chijs. De munten der Frankische en Duitsch-Nederlandsche vorsten. Haarlem 1866.

Verg. Revue Belge.¹⁾ 1858 pl. I. No. 6.

IV. Voorzijde: V Δ O S // // links, I N rechts. Links gewende buste.

Keerzijde: V V T E V N O . N O + buitenste omschrift, parelrand, daarbinnen kruis op bol, ter weerszijden: barbaarsche navolging waarschijnlijk van de letters C - A.

Goud 1,25 gram. Tiers de sou.

V. Rechts gewende zeer barbaarsche buste, omschrift, voor zooverre leesbaar: L O — V N L. Voor de buste N. Eenzijdig.

Goud 1,3 gram. Tiers de sou.

VI. Voorzijde: \wedge E \perp \perp I S (verbonden) C I A E \perp V \perp I (Mettis Civetati), omschrift retrogade.

Links gewende buste, waarvoor +, en waarachter vier bolletjes.

Keerzijde: + H E A D E L E N A S \wedge O H (Heudelenus Monetarius), omschrift retrogade, bladerkrans, daarbinnen kruis waarvan de beenen in bolletjes eindigen. Ter weerszijden de letters C — A.

Goud 1,2 gr. Tiers de sou.

Verg. v. d. Chijs. pl. II No. 29 en 32, Rethaan Macaré.²⁾ pl. I No. 16. Revue Belge. 1858. pl. I. No. 7. Belfort 2954.

VII. A V A buitenste omschrift, parelrand daarbinnen gevoet kruis op een bol. Eenzijdig.

Goud 1,3 gram. Tiers de sou.

VIII. Dergelijke Tiers de sou als No. VII, maar kleiner, zoodat er geene omschriften op voorkomen.

Goud 1,3 gram.

De onder I — V vermelde muntjes komen in ons land in vondsten van Merovingische munten bijna geregeld, zij het dan ook van eenigzins anderen stempel, voor. De bekende goudvondst van Dronrijp (1876) telde b.v. van deze type een drietal exemplaren, die nog barbaarscher van bewerking waren. (cf. Revue Belge. 1887. pl. A. Nos. 4—6.)

In het Engelsche penningkundige tijdschrift «The Numismatic Chronicle» van 1870 wordt op pl. XII No. 15 een dergelijk stukje afgebeeld, in 1828 met andere munten gevonden te Crondale (in Hampshire.) In jaargang 1872 van dat tijdschrift zegt de bekende verzamelaar van Merovingische munten de Ponton d'Américourt op pag. 77:

«Cette monnaie se rencontre assez souvent dans les collections françaises. Quoique ses légendes soient toujours barbares, et qu'on n'ait pas encore retrouvé un prototype qui en donne le sens, on peut, sans

1) Revue belge de Numismatique.

2) Rethaan Macaré. Tweede verhandeling over de bij Domburg gevonden . . . munten. Middelburg 1856.

trop de témérité, l'attribuer à Lugdunum Batavorum (Leyde), à cause des initiales LV qui accostent la croix.»

Deze meening wordt door M. Prou, den samensteller van den catalogus der Merovingische munten in het Cabinet des médailles te Parijs niet gedeeld. Volgens dien geleerde zijn het in Friesland geslagen nabootsingen van tiers de sou's van Chalon, en ziet hij in de initialen, die ter weerszijden van het kruis voorkomen, eene verbastering van de letters C — A (Cabilonum — Chalon) of wel van de waarde aanduiding V — II. (7 siliques = $\frac{1}{3}$ sou d'or).

Ook Engel en Serrure¹⁾, die op pag. 189 onder No. 343 een dergelijk stuk afbeelden, zijn van meening, dat de letters ter weerszijden van het kruis op de keerzijde eene navolging zijn van de letters C - A op de munten van Chalon.

De munten van Chalon toch, waren zeer gezocht en werden in geheel Gallië nagevolgd, zoodat die letters dan ook iedere beteekenis verliezen. (Prou p. LXXI).

Wij vinden ze ook op de No. VI, de tiers de sou van Metz. Zoowel in Friesland (Revue Belge 1858 pl. I. No. 7) als in Zeeland (Rethaan Macaré pl. I No. 16) kwamen in muntvondsten reeds tiers de sou's van Metz voor. Ons exemplaar wijkt echter belangrijk af van de afgebeelde stukken, het heeft n.l. de omschriften op beide zijden retrogade en eene links gewende buste. Zeer waarschijnlijk is het eene door een' Frieschen muntmeester gemaakte navolging der munten van Metz, die, wat de technische uitvoering der keerzijde betreft zeer geslaagd te noemen is. De gravure der bladerkrans en der letters is werkelijk zeer fijn.

De Nos. VII en VIII kunnen gerust bij de «monnaies indéterminées» gevoegd worden, voorstelling noch omschriften geven eenige aanwijzingen omtrent muntplaats. —

Wij mogen het Prov. museum te Assen geluk wenschen met deze belangrijke vermeerdering harer muntverzameling; vooral het stukje van Metz zal haar door de verzamelaars van Merovingische munten benijd worden.

's-Gravenhage, Februari 1901.

A. O. VAN KERKWIJK.

1) Engel et Serrure. Traité de Numismatique du moyen age. Paris 1891—94, 2vols.

Een gesneden steen bij Groesbeek gevonden.

't Verheugt ons weder in de gelegenheid te zijn de aandacht der lezers van dit Bulletin te kunnen vestigen op een zeer merkwaardigen gesneden steen, ¹⁾ die onlangs gevonden werd bij Groesbeek.

De vindplaats op zich zelf is reeds merkwaardig. De Hoenderberg, ²⁾ waar men deze gemme heeft opgegraven, ligt op 6 Romeinsche mijlen van Nijmegen in de onmiddellijke nabijheid van Groesbeek; over dien berg nu liep een Romeinsche weg, die Nijmegen met Gennep verbond. Tal van voor-historische, Romeinsche en Frankische oudheden zijn in deze buurt gevonden. De steen, een soort lichte cornalijn die door een of anderen chemischen invloed met eene witachtige laag overtoegen is, geeft als voorstelling een hoogst belangrijke episode uit het athletenleven. Wij zien een persoon die de rechterhand opheft als om enen slag te geven en de linker terug trekt, gereed om daaraan een stomp toe te voegen, 't linkerbeen is opgeheven, waarschijnlijk om den tegenstander beentje te lichten of althans te trappen. Over den aanvaller staat in afweerende houding de verdediger, die het rechterbeen achteruit strekt en op het linker steunt om den dreigenden aanval van zijnen woesten tegenstander te stuiten en op zijn beurt aanvallend op te treden.

Achter hen staat of de vechtmeester of een herme; dit is niet duidelijk te zien.

't Is eene voorstelling van Pankratiasten; dit waren athleten die in het pancratium streden. Bij Gellius XIII 28, 3 en 4 lezen wij de meest uitgebreide beschrijving van deze wijze van worstelen «illi ad certandum vocati proiectis alte bracciis consistunt caputque et os «suum manibus oppositis quasi vallo praemuniunt»... dit is de geheele omschrijving van de houding van den kleinsten persoon op onzen steen. Op vazen o. a. Hist. Bilderatlas pl. XXI 2, zien wij hetzelfde gevecht; op een grafsteen van Halimus, die door Bendorf besproken wordt in den Anzeiger der philosoph — historischen Classe Jahrg. 1886 No. XXII van de Weenske Academie (Bilderatlas plaat XXI) ³⁾ zien wij een

1) De reproductie geschiedde naar eene teekening van den heer Bijtel, op dubbele grootte.

2) Verg. Pleyte, Nederlandsche Oudheden, Gelderland II, p. 34.

3) Prof. Dr. J. Six wees ons op deze verhandeling.

persoon geheel in dezelfde houding als onze kleinste atleet. Op een detail zij nog gewezen: op een basrelief in het Vatikaan zijn Pancratiasten afgebeeld, die hun haren hebben opgebonden om te verhinderen dat de tegenstanders zich daaraan zouden vastklemmen, want in dit gevecht waren alle middelen om tot de overwinning te komen geoorloofd; op onzen steen nu zien wij ook om de hoofden een band.

Voor al om de voorstelling dus is deze steen zeer merkwaardig.

Den Haag, Febr. 1901.

H. J. DE DOMPIERRE DE CHAUFÉPIÉ.

Ijzeren muntstempel te Weert (Limb.) gevonden.

Op 't einde van het vorige jaar werd er te Weert een ijzeren muntstempel gevonden, waarvan het muntvlak eene doorsnede had van 34 mM.

In het midden ervan stond het jaartal 1567, waaronder een vierbladerige bloem, het omschrift, tusschen gestreepte binnenranden luidde: MONET·NOVA·ARGEN·WIERTE.

Van der Chijs ¹⁾ beeldt op plaat XI en XII (nos. 8—21) zilveren munten af van Philippe de Montmorency, graaf van Hoorn, Heer van Weert, die in 1568 te Brussel op last van Alva onthoofd werd, en vermeldt, dat te Weert in 1567 zekere Jan van Luemel muntmeester was. De grootte van de munt, die met dezen stempel kon geslagen worden, komt geheel overeen, met de bij v. d. Chijs pl. XII nos. 15—21 afgebeelde dubbele schellingen (sprengers). — Deze vertoonen op de voorzijde het gekroonde wapen der Montmorency's, en vermelden in het omschrift naam en titels van Philips de Montmorency als graaf van Hoorn en Heer van Weert. — De keerzijde vertoont een fraai gebloemd kruis, met een roosje in het hart en vier leeuwerikken tusschen de uiteinden van het kruis met het omschrift: MONETA·NOVA·ARGENT·WIERTE. — Daar dit omschrift der keerzijde overeenkomt met het omschrift op onzen muntstempel, bestaat er mogelijkheid, dat dit de keerzijde is van een dubbelen schelling van Philips de Montmorency als graaf van Hoorn, die zijne munten in het munthuis te Weert liet slaan. — Nergens hebben wij evenwel munten kunnen vinden, die met dezen stempel geslagen waren.

's-Gravenhage, Febuari 1901.

A. O. VAN KERKWIJK.

1) v. d. Chijs. De munten der leenen van Brabant en Limburg.

Boekbeoordeeling en Aankondiging.

Op blz. 76 van den tweeden jaargang van het BULLETIN, uitgegeven door den NED. OUDHEIDK. BOND, vond ik eene beoordeeling van de «Noord-Hollandsche Oudheden», uitgegeven door het Kon. Oudheidk. Genootschap.

Voor zoo verre deze beoordeeling betreft de wijze van uitvoering laat ik hare beantwoording ¹⁾ volgaarne over aan de bewerkers zelve, doch wat aangaat de «opzet van het werk», zooals de beoordeelaar het noemt, de regelen aangeven in de voorrede van het eerste stuk, beschouw ik mij, als lid der Commissie *ad hoc*, mede verantwoordelijk.

In die voorrede vindt de beoordeelaar, de heer Jan Kalf, «evenveel fouten als beginselen».

Ik moet doen opmerken dat in die voorrede niet zoo zeer theoretische beginselen zijn ontwikkeld, maar eenvoudig is medegedeeld wat wij ons voorstelden te geven en waarom wij niet meer gaven. Wie belang stelt in de zaak leze de voorrede *in haar geheel*. Men zie ook het jaartal dat op het titelblad staat: 1891. De «opzet» dagteekent dus van tien jaar geleden. Toen mocht de oudheidkundige wetenschap in Nederland zich nog niet verhoovaardigen op het bezit van een beoefenaar van de kennis des heeren Kalf, en de heeren Pit en Moes, leden der Bulletin-redactie, die hem thans uitnoodigde den arbeid van het Kon. Oudh. Gen. te bespreken, waren, de eerste in het buitenland, de andere pas uit Rotterdam gekomen in een werkkring die weinig vrijen tijd overliet. Het was dus buiten de schuld des Genootschaps, dat het toenmaals de voorlichting dier heeren ontbeerde.

Doch ik hoop hen te overtuigen dat, al moesten wij op heden beginnen, er toch nog redenen zouden zijn om een werk aan te vangen van dien aard als onze Commissie zich voorstelde en om die taak op te vatten zooals zij dit deed.

Wat toch zijn de grieven van den heer K. tegen ons werkplan? De eerste grief is, dat wij goed vonden dat de bewerkers zich strikt hielden aan de eigen aanschouwing en dat we ons niet verbonden om gedrukte werken of geschreven stukken te raadplegen, die over de door ons te beschrijven gebouwen mochten bestaan. Dit schijnt in den eersten opslag een minder wenschelijke regel, en het heeft ons ook wel iets gekost om deze wijze van werken aan te nemen. Doch wij moesten

1) De heer Weissman gaf die reeds in het Bouwkundig Weekblad, „Dé Opmerker” van 8 December 1900.

toegeven aan de noodzakelijkheid. Immers alleen het opzoeken en bestudeeren der *gedrukte* bronnen zou reeds een reuzen-arbeid zijn, — *archiefstudie* een menschen-leeftijd eischen. De «volledige bekendheid» met wat reeds over eenig onderwerp bestaat is bereikbaar (en is wetenschappelijke plicht) als men een monografie schrijft, maar er is geen denken aan wanneer men in korten tijd een volledige inventaris wil opmaken. Enkele fouten in zulk een inventaris kunnen misschien vermeden worden door het raadplegen der topografische litteratuur, maar wie in die litteratuur geen vreemdeling is, weet oók hoe dikwijls ze ons op een dwaalspoor kan brengen en zelve moet gecorrigeerd worden. De *opgave* der gedrukte bronnen, die de heer Kalf onmisbaar vindt, is bibliografisch werk en lag buiten ons bestek.

De tweede grief is het trekken van een grens tusschen oude gebouwen en bouwwerken uit den nieuweren tijd. Ergens moet die grens echter worden getrokken, en waarom juist het jaartal 1700 «apert onverdedigbaar» is, vat ik niet, en de heer Kalf geeft mij daarover ook geen licht. Ik vermoed dat hij bedoelt, dat zoowel in de 17^e als in de 18^e eeuw gebouwen zijn opgericht, zonder veel oorspronkelijk karakter of architectonisch belang, evenzeer als bouwwerken die van smaak en kunstgevoel getuigen, en dat niet de laatste alleen van vóór 1700 en de eerste van na 1700 dagteekenen. Dit zijn wij eens, maar juist daarom zal de beslissing van wat al dan niet in een Inventaris als de onze moet worden opgenomen, altoos moeten worden overgelaten aan het oordeel van hem, die den Inventaris maakt. Of echter het oordeel van deskundigen daarin zoo bijzonder veel uiteen zal loopen, betwijfel ik. Doch wij hebben niet alleen te doen met *fraaie* of smaakvolle, maar ook met *oude* gebouwen en het ligt in den aard van ons Genootschap om belangstelling te toonen voor wat meer dan twee eeuwen oud is. Omtrent de achttiende-eeuwsche gebouwen zie ik (daar hun stichtingsjaar doorgaans nauwkeurig bekend is) niet in dat «het geweten van den historikus» eenigen meerderen waarborg geeft voor overdreven subjectiviteit, die de heer K. schijnt te vreezen, dan de persoonlijke smaak des schrijvers.«

De derde grief is het «opzettelijk weglaten van alle voorwerpen die niet in eenig verband tot een gebouw staan». Dit komt echter in een gansch ander licht wanneer men in de voorrede leest wat het doel was van ons werk, namelijk: «het samenstellen van een inventaris der «thans in ons vaderland nog aanwezige oude bouwwerken, daar deze «het eerst en het meest gevaar loopen te verdwijnen, terwijl alle roerende «goederen door de geldswaarde, die in onzen tijd daarin, ook door den «minst ontwikkelden bezitter, allicht wordt vermoed, in den regel voor «de wetenschap bewaard blijven en vroeger of later terecht komen in «verzamelingen waar ze nut doen.» Hierin is toch waarlijk niets «onbegrijpelijks» of in den slechten zin des woords «opzettelijks». Voor het

opsporen van antiekiteiten, die tot de roerende goederen behooren, werden de reizen van de heeren Van Arkel en Weissman niet gedaan, en hoe men iemand, die een inventaris gaat maken van de oude gebouwen en die tevens daarbij vermeldt wat, volgens hem, bij die gebouwen behoort of met hun bestemming in verband staat, kan verwijten dat hij de kerk-schatten der vele nieuwe Roomsche-Katholieke kerken niet is gaan inspecteren, is mij een raadsel. Dat het den heer K. leed doet dat daardoor eenige belangrijke voorwerpen op onzen inventaris gemist worden is natuurlijk, doch evenmin een grond van verwijt als het «opzettelijk weglaten» van gebouwen in dorpen die niet tot de provincie Noord-Holland behooren, zulks zou zijn.

Oppervlakkig beschouwd was 't een geringe moeite om ook roerende voorwerpen in het werk op te nemen, doch ook hier ligt de moeielijkheid in 't trekken van de grens, in dit geval in 't bepalen van wat men *Noord-Hollandsche* oudheden mag noemen. Natuurlijk toch niet alle oudheden op Noord-Hollandsche bodem aanwezig, in musea, verzamelingen of antiekiteiten-winkels! Alzoo óók niet kerkmeubelen of -sieraden die in later tijd zijn aangekocht. Alleen dátgene zou in aanmerking moeten komen wat óf op Noord-Hollandschen bodem is gewrocht, óf indertijd voor Noord-Hollandsche rekening is vervaardigd en steeds voor de oorspronkelijke bestemming heeft gediend. Doch wie zal dit beslissen, zelfs omtrent vele dier zaken welke voorkomen op het lijstje dat de heer K. aan het artikel van Deken Graaf ontleende? Hierbij zou immers weder noodig zijn een wijdloopig onderzoek, misschien archiefstudie, vaak beoordeeling van de geloofwaardigheid en de zaakkennis der «locale autoriteiten», wier hulp de heer K. zoo gaarne had zien ingeroepen (blz. 89).

't Schijnt mij zelfs toe, dat, waar de heeren Van Arkel en Weissman het gebied betreden hebben der losse voorwerpen, omdat zij die beschouwden als bij of in het gebouw te behooren, zij zich in 't oog des heeren Kalf reeds *te veel* waagden op, voor bouwkundigen van professie, glad ijs!

Hoe dit zij, wij streefden naar volledigheid, maar alleen in datgene wat wij ons naar het plan van onze uitgave ten doel stelden: een geïllustreerden inventaris van de nog aanwezige oude gebouwen en van hetgeen daarin belangrijks gevonden werd.

De belangrijkste grief echter van den heer Kalf is, dat de uitgave aan dit werk «voor een andere studie over hetzelfde onderwerp vooreerst den weg heeft belemmerd» (pag. 77). — Ik meen in de eerste plaats te mogen opmerken, dat, al hadden de heeren v. A. en W. hun werk nog veel slechter gedaan dan de heer K. beweert, zij in elk geval voor iedere «andere studie over hetzelfde onderwerp» materieel hebben geleverd, aanwijzingen gegeven, 't spoor gewezen. Of is er in hun werk niets bruikbaar hoegenaamd??

Voor den lezer der recensie zou 't wel haast zoo schijnen, maar ik wil den heer K. niet zóó laag stellen, dat ik zou denken dat hij *dit* heeft bedoeld. Hij vreest alleen dat, als men bij het gewestelijk bestuur aankwam met een nieuw verzoek om ondersteuning, 't bescheid zou zijn dat het werk reeds gedaan en de steun overbodig was. Voor die vrees bestaat zeker eenige grond; doch feitelijk is er geen reden voor de oudheidkundige wetenschap om zich te beklagen. Immers al waren de *Noord-Hollandsche Oudheden* nooit verschenen, zou er toch geen denken aan zijn geweest, dat de Provinciale Staten, uit de door de belastingplichtigen bijeengebrachte geldmiddelen, de sommen zouden hebben beschikbaar gesteld, vereischt voor de ontzaggelijke kosten van eene «met ernst ter hand genomen inventarisatie», zooals de heer K. die wenscht en waarvan hij de eischen op blaz. 89 omschrijft, eischen waarbij toch zeker nog wel dient gevoegd te worden de toewijding van den degelijken geleerde, die, met zijn staf van bekwame fotografen, talentvolle teekenaars en nauwgezette opmeters, de gansche provincie door reist, zonder een enkel gehucht over te slaan (zoo min als de heeren v. A. en W. dit deden), die voorts van het door hem aanschouwde en door zijn fotograaf en teekenaars in beeld gebrachte en opgemetenene, de door den heer K. noodig geoordeelde archief- en bronnen-studie maakt en daarover raadpleegt met de locale autoriteiten die hem mogelijk inlichtingen zouden kunnen geven, om ten slotte al de stof te verwerken, de keuze te doen en den tekst te leveren. Wie ziet niet in, dat een dergelijk geleerde zich daaraan geheel zou moeten wijden en dienovereenkomstig jaren lang zou moeten worden gehonoreerd. Waarna men dan komt te staan voor de kosten der reproductie en de drukloonen van een werk, waarvoor in ons land geen noemenswaardig debiet is!

Maar al zouden de Prov. Staten geneigd zijn geweest om *anders* voor dit ideaal van den heer K. (een ideaal dat ook het mijne is) de noodige kapitalen beschikbaar te stellen, terwijl *nu* de zaak door de uitgave der *Noord-Hollandsche Oudheden* hopeloos is geprejudiceerd — dan nog is er niet zooveel kwaad gesticht. Immers, ons vaderland telt, behalve Noord-Holland nog tien andere provincien, waaronder in hun geheel vrij wat gemakkelijker bereikbare en voor de oudheidkundige wetenschap niet minder belangrijke. Indien de heer K., en de heeren die hem tot de recensie uitnoodigden, meenen dat het ideaal uitvoerbaar is, laat hen pogen te bewerken dat althans in een of meer dier andere provincien begonnen worde volgens de door den heer K. aangegeven methode. Is die arbeid in alle andere provincien voltooid dan heb ik geen vrees of Noord-Holland vat de taak ook wel opnieuw op! Omtrent de «bedoeling van het Oudheidkundig Genootschap» «om ook de andere Nederlandsche gewesten te doen bewerken» (blz. 88). durf ik den heer K. wel gerust stellen. Zelfs al wilden andere provincien daar-

voor de noodige fondsen beschikbaar stellen, ik denk niet dat één der leden van het Genootschap, na het thans ontvangen schitterend blijk van dankbaarheid en waardeering aan den (zij het dan ook nog zoo gebrekkig!) gedanen arbeid in het orgaan der Nederlandsche oudheidsbeoefenaren ten deel gevallen, lust zou hebben om zulk een tijdrovend en vermoeiend werk op zich te nemen!!

Iets wat ik zeer te betreuren acht!

Ten slotte verzoek ik de Redactie van het Bulletin de mededeeling te willen opnemen dat de subsidie der Prov. Staten voor de *Noord-Hollandsche Oudheden* is verleend op de — door het Kon. Oudheidk. Gen. zelf voorgestelde en natuurlijk nagekomen — voorwaarde: *dat aan elk Gemeentebestuur in de provincie kosteloos een exemplaar van het werk zou worden verstrekt.* De bedoeling dezer voorwaarde is duidelijk. De wensch was om de Gemeentebesturen opmerkzaam te maken op wat in hunne resp. gemeenten bestond en *bewaard diende te blijven.*¹⁾ Onwetendheid is vaak de oorzaak van het vandalisme (vooral ten opzichte van onroerende eigendommen; onroerende goederen loopen in den regel weinig gevaar van spoorloos te verdwijnen). Tegen het vandalisme heeft het Kon. Oudheidk. Gen. gestreden van zijn stichting af, en zal het — hoop ik — blijven strijden. Licht te doen opgaan over het verborgene was het doel der uitgave en, al spoorde de heer K. nog tienmaal meer vlekjes op in de glazen onzer lantaarn, ik blijf van meening dat het Genootschap meer licht heeft doen schijnen door hare uitgave, dan mogelijk is door het maken van illusiën van door hun kostbaarheid onuitvoerbare plannen, of door het zich bepalen tot (zij het dan ook aan alle regelen der wetenschap voldoende) monografiën.

Amsterdam, Dec. 1900.

D. C. MEIJER JR.

Georg Götlie, Notice descriptive des tableaux du Musée National de Stockholm. I (Maîtres étrangers). 2me edition. Stockholm 1900. 8°.

Van den uitstekenden catalogus van het Museum te Stockholm, bewerkt door Dr. Georg Göthe, is een tweede druk uitgekomen. De zeven jaar geleden verschenen eerste uitgave was reeds met de uiterste zorg bewerkt, zoodat eigenlijke verbeteringen weinig waren aan te brengen. Maar van de inmiddels door de kunsthistorici verkregen resultaten is

1) Het moest als het ware de „grootere lijst” zijn, waarvan op blz. 65—67 van dit Tijdschrift, in het belangrijk artikel van den heer Van Overvoorde, over de „Bescherming van Monumenten,” sprake is.

gebruik gemaakt. Zoo is het fraaie schilderij van Judith Leyster, een fluitspelende jongen, gemerkt met haar bekend monogram, dat in den vorigen druk nog met een vraagteeken aan Jan de Bray was toegeschreven, thans voor goed thuis gebracht, en eveneens het gezicht op Egmond aan Zee (1671) van Thomas Heeremans aan den legendarischen H. F. Mans ontnomen. Een Italiaansch landschap met ruïnes, gemerkt Hoogh 1692, was vroeger geboekt op Carel de Hoogh, die reeds 2 Juli 1638 is overleden; thans is daarvoor genoemd Horatius de Hoogh, die in 1669 nog Overman van het St. Lucasgilde te Utrecht was. Een onbekend mansportret van Rembrandt (No. 585) is thans te recht het portret van Johannes Wttenbogaert geworden.

Voor een volgenden druk beveel ik nog aan de attentie van den heer Göthe aan, dat het stadsgezicht aan een rivier van van Goyen, 1651 (No. 444) stellig Arnhem te zien geeft. Ook in het Museum te Kopenhagen is een fraai gezicht op Arnhem van denzelfden schilder (1645) als «En hollandsk Stad ved en Flod» miskend.

Het in den catalogus afgebeelde deftige binnenhuis, wegens de typen van de er op voorkomende personen en de schilderijen die aan den muur hangen «Le salon de Rubens» genoemd, is voorzichtigheids-halve toegewezen aan een onbekend Antwerpsch meester uit de 17^e eeuw. Vrij beslist meen ik het te mogen toeschrijven aan Bartholomeus van Bassen, die een gelijksoortig schilderij in het Rijksmuseum te Amsterdam geschilderd heeft.

Nieuw verworven zijn slechts weinige stukken. Ik noem de Holland-sche. Vooreerst een luitspeelster van omstreeks 1600, gemerkt: Henrick van Hier is de naam helaas afgesneden. Dan een herbergscène van Dirck Hals 1639, in het werk van Granberg nog beschreven als in het bezit van den heer Josephson. Twee bloemstukken van den zeldzaam voorkomenden Maastrichtenaar Karel de Vogelaer, geschilderd te Rome, reeds bekend als in het bezit van den heer Berggren. Twee stillevens van doode visschen, het eene van Abraham van Beyeren, en het andere als pendant hiervoor door Isaack van Duynen geschilderd. Twee werken van Hendrick Terbrugghen, een luitspelend jongeling en een drinkend meisje (uit de coll. Ekman te Finspong). En ten slotte een heilige door Thomas Wyck. Met de beschrijving van dit laatste stuk is de heer Göthe niet gelukkig geweest. Hij noemt slechts de afkomst als uit het legaat van den heer Berggren (1895) en vergeet de vroegere eigenaars Brahe en Jäderholm te noemen. Maar erger is, dat hij ook verzuimde te vermelden, dat deze voor Thomas Wyck vrij vreemde voorstelling duidelijk gemerkt is, en dat hij de voorstelling miskend heeft, want ontwijfelbaar is de afgebeelde heilige St. Antoninus, Aartsbisschop van Florence.

Oude Monumenten.

De westelijke gevel van de Groot- of St. Bavokerk te Haarlem.

De tijd dat de poorten van Haarlem's veste werden geslecht en de gedenkteekenen uit vroegere eeuwen met meedoogenlooze onverschilligheid aan sloopershanden werden overgeleverd, ligt gelukkig achter ons.

Te veel is echter reeds verdwenen; te laat is men ontwaakt uit de algemeene onverschilligheid voor bouw- en beeldhouwkunst, waarin de stelselmatige achteruitgang van het kunstgevoel het Nederlandsche volk sedert het begin der vorige eeuw gedompeld had, en die oorzaak was dat de meest tastbare bewijzen uit het verleden, betrekking hebbende op ons volksbestaan en onze kunstuiting, de geschiedkundige fragmenten uit den roemrijken tijd onzer voorouders, werden vernield.

Hoe gaarne zouden wij, nu onze waardeering begint te ontwaken, deze monumenten weder op hunne oude plaats zien verrijzen! doch niettegenstaande deze verzuchting reeds vaak werd gehoord en de inzichten omtrent de waarde en de beteekenis der oude monumenten zich aanzienlijk hebben gewijzigd, zijn zij, die in Haarlem's toekomst belang stellen, niet zonder zorg ten opzichte van het zoo schilderachtig gelegen Stads Armen- en Ziekenhuis. De bewoners daarvan zullen weldra de plaats die hun jarenlang gastvrijheid verlecnde, moeten verlaten en er worden nu reeds plannen gevormd, de gedeeltelijk in het geboomte verscholen gebouwen, die zich zoo schilderachtig in den Schotersingel weerspiegelen en met het sierlijk kapelletje een zoo bekoorlijk geheel vormen, af te breken en het terrein tot Villa-Park te bestemmen. Voor een betrekkelijk luttel geldelijk voordeel zal dan weder een stuk geschiedenis verdwijnen en plaats moeten maken voor de produkten der moderne bouwspeculatie, die op bouwkundig gebied vaak zeer twijfelachtige waarde bezitten. Laat ons evenwel de hoop koesteren, dat de vroede vaders zullen toonen een open oog te hebben voor de aesthetische belangen van Haarlems naaste omgeving en die niet aan financieele overwegingen ten offer zullen brengen.

Door de gebouwen eene andere bestemming te geven zal hun behoud voorloopig verzekerd blijven en zal de Stadsregeering toonen waarachtige piëteit en belangstelling te bezitten, waarvoor het nageslacht haar dankbaar zal zijn.

Wij mogen het zeker als een voorrecht beschouwen, dat de levensopvatting van het tegenwoordig geslacht van lieverlede op bredere

grondslagen wordt opgebouwd, dat de kring der denkbeelden ruimer wordt en het schoonheidsgevoel in ruimere mate wordt ontwikkeld dan voorheen het geval was; doch dit voorrecht legt ons de ernstige taak op de schouders, om, waar de gelegenheid zich daartoe voordoet de sporen van het vandalisme van vorige geslachten zooveel mogelijk uit te wisschen, terwijl wij er tevens naar moeten streven, de geest, waarmede onze voorouders hunne werken wisten te bezielen, het geheim, waaraan de door hen vervaardigde monumenten hunne groote kracht en hunne beteekenis ontleenden, te doen doordringen in de gewrochten, die ons geslacht aan het toekomende zal achterlaten. Zodoende zullen wij het verleden aan het toekomende hechten en zullen, niettegenstaande gedurende de eerste helft der 19de eeuw voor korten tijd de draad werd verbroken, die de tijdperken der kunstontwikkeling onderling verbindt, onze bouwwerken weder het karakter dragen, dat beantwoordt aan de behoeften, waarin zij voorzien, hierdoor de zeden en gewoonten der bevolking weerspiegelen en tevens uiting geven aan het maatschappelijk leven en de aesthetische opvatting die ons tijdperk beheerscht.

Doch «revenons à nos moutons» en na deze ontboezeming, die haren oorsprong vond in de vrees voor het verlies van het meest romantische plekje onzer omgeving, overgaan tot de bespreking van het onderwerp, dat aan het hoofd dezer mededeeling geplaatst werd, waartoe de redactie van het Bulletin van den Nederl. Oudheidk. Bond ons een plaatsje heeft willen inruimen.

De herstellingswerken van het Bavo-monument dagteekenen uit 1869 toen Mr. A. J. Enschedé (wiens aandenken, wegens zijne groote belangstelling in, en milde offervaardigheid voor Haarlemsch monumenten, in dankbare herinnering zal blijven) en A. van Stralen een beroep deden op den steun van belangstellenden en door veler medewerking in staat werden gesteld de koorbanken van hare verf te ontdoen en in den oorspronkelijken toestand te brengen.

Terwijl op zeer bescheiden wijze, met de herstelling van eenige zich in het kerkgebouw bevindende kunstwerken werd voortgegaan, had de Commissie van Rijksadviseurs in 1875 een volledig plan voor de restauratie van het monument gereed; ofschoon de regeering dit plan financieel krachtig steunde, stuitte de uitvoering ervan meermalen op ernstige tegenwerking.

Het is overbodig bij deze mededeelingen te wijzen op de weinige medewerking die aanvankelijk de regeering van de Gemeente alsmede van de Prov. Staten ondervond; hieruit treedt de geest van den tijd, die omtrent het instandhouden van een der merkwaardigste monumenten van Nederland toenmaals heerschte, duidelijk aan het licht. Intusschen werden de annalen der herstellingswerken van het Bavo-monument reeds geboekstaafd en zullen vermoedelijk later, meer bevoegden dan wij, dezen arbeid aanvullen en vervolgen. Zij die omtrent dit onderwerp

nader wenschen te worden ingelicht, kunnen wij een artikel van de hand van Jhr. Mr. Victor de Stuers, dat in de Opr. Haarl. Courant van 12 April 1875 verscheen, bijzonder aanbevelen.

Inmiddels is de toestand verbeterd en worden de herstellingswerken in latere jaren onder het hoofdtoezicht van Dr. P. J. H. Cuypers en onder het beheer van den Haarlemschen architect, wijlen A. van der Steur, krachtig voortgezet. Laatstgenoemde architect werd later opgevolgd door zijn zoon, den Bouwkundig-Ingenieur J. A. G. van der Steur, die de door hem vervaardigde teekening van den westelijken gevel voor de bij deze mededeelingen gevoegde reproductie, bereidwillig ter beschikking heeft gesteld.

Deze gevel, die in 1896 onder handen werd genomen, was sedert dien tijd achter een reusachtigen steiger verborgen, waarvan het bovengedeelte eerst onlangs verwijderd werd.

Van af den Noord-westelijken hoek van het karakteristieke marktplein, het voormalige «Zand», dat helaas door het plumpe societetsgebouw «Trouw moet blijken», alsook door de vernieuwing van eenige gevels van den N.-O. en den Z.-W. hoek, veel van zijne oorspronkelijke bekoring verloren heeft, overzien wij het bovengedeelte van het majestueuse front, dat zich thans, gedeeltelijk vernieuwd, aan onze blikken vertoont.

De samenstelling van dit gevelfront is betrekkelijk zeer eenvoudig. In het middengedeelte ontwaren wij den reusachtigen spitsboog die het dichtgemetselde groote venster omgeeft, waaronder de beide ingangen gelegen zijn; terwijl bovenaan de driehoekvormige topgevel het geheel afsluit. Dit middengedeelte is aan beide zijden geflankeerd door de krachtige schraagpijlers, die aan de frontzijde met sierlijke pinakels, aan de Noord- en Zuidzijde met slanke spitsen bekroond werden.

Met deze eenvoudige samenstelling werd door de juiste verhoudingen der onderdeelen, een grootsch, schoon en treffend geheel verkregen. Wij betreuren het dan ook dat het overzicht van dit gedeelte van het kerkgebouw, voor een groot deel belemmerd wordt door de sierlijke, onlangs herstellde gevels van de voormalige Vleeschhal, het tegenwoordige Archiefgebouw. De afstand, waarop beide monumenten van elkander verwijderd staan, bedraagt nauwelijks 10 M.; dit is de oorzaak dat de oostelijke gevel van laatstgenoemd monument, op zijne beurt sterk beheerscht wordt door de eenvoudige, strenge lijnen van den kerkgevel, waarmede hij eene groote tegenstelling vormt.

Teneinde van de afmetingen van het gevelfront dat ons bezighoudt eenig denkbeeld te geven, zullen wij die, van den thans voor het grootste deel reeds afgebroken steiger, welke ten behoeve der werkzaamheden, voor den gevel was aangebracht, mededeelen. Volgens de opgave, ons door den aannemer verstrekt, bedroeg zijne totale hoogte 45 M, terwijl het hoogst gelegen omgaand plateau 35 M. hoog en

DE WESTELIJKE GEVEL VAN DE GROOTE OF ST. BAVO KERK TE HAARLEM.
Naar eene waterverfteekening van den Architect-Ingénieur
J. A. G. VAN DER STEUR.

25 M. breed was. Voor het opstellen gebruikte men \pm 100 M³ hout, terwijl de uitvoering van dit werk met de meeste zorg plaats had, zoodat gedurende de werkzaamheden zich geen enkel ongeval, geene verzakking of afwijking voordeed.

Men begon de herstellingswerken aan dezen gevel met het loshakken en vernieuwen van de zandsteen-bekleding der schraagpijlers. Bij vorige werkzaamheden die aan het kerkgebouw plaats hadden, o. a. aan het ten noorden gelegen transept, werd de oude zandsteen-bekleding zooveel mogelijk behouden en door schoonmaken, ophakken en invoegen, voor verdere verweering gevrijwaard.

Daar het grootste gedeelte der bekleding van de schraagpijlers bij den westelijken gevel niet in verband stond met het daarachter gelegen metselwerk en de zandsteen veel geleden had, kon dezelfde wijze van werken niet worden toegepast; het wederplaatsen der oude steenen zou aan de degelijkheid van het werk afbreuk hebben gedaan, daarom moest de zandsteen voor het grootste gedeelte worden vernieuwd.

Voorheen waren de aan de voorzijde gelegen schraagpijlers op zekere hoogte door een eenvoudig zadeldak afgedekt en kon men uit de daarbij toegepaste vormen opmaken, dat de afdekking in het tijdperk der Renaissance had plaats gehad. Thans is het bovengedeelte van elk dezer schraagpijlers op sierlijke wijze bekroond, de uitvoering dezer bekroning geschiedde volgens een nieuw ontwerp van genoemde bouwmeesters, gelijk die op de hierbij gevoegde teekening kan worden waargenomen.

De houten met lood gedekte spitsen der aan noord- en zuidzijde gelegen schraagpijlers werden afgebroken. Nadat het lood van het bijna geheel verweerde dakschot was afgenomen, bleek het dat de spitsen voorheen met leien waren gedekt. Na de vernieuwing van het hout werden de spitsen weder met lood afgedekt, de hoekkepers van looden hoogels voorzien en de spits met een vrijstaande bekroning versierd. Nadat de dakspitsen waren verwijderd kon men uit de samenstelling der onder de spitsen gelegen steenen bandlijst opmaken, dat men oorspronkelijk van plan was de schraagpijlers met steenen spitsen te bekronen.

Daar het metselwerk wegens het doordringen van het water en de daaropvolgende vorst veel geleden had, was men genoodzaakt het voor een groot deel af te breken en te vernieuwen.

Bij den topgevel was de bekleding eveneens op vele plaatsen aanzienlijk afgeweken, terwijl ook hier het metselwerk door inwatering en vorst sterk beschadigd was. Een groot gedeelte van dit metselwerk werd dan ook gesloopt en vervangen door eene in portland-cement gevatte harde baksteensoort. Bij het opnieuw aanbrengen der bekleding waarbij de oude zandsteen voor $\frac{2}{3}$ der oppervlakte weder kan worden gebruikt werd telkens op eene hoogte van 0,70 M. eene laag zandsteen geplaatst van dubbele dikte, die in het metselwerk werd ingehakt en

met portland-cement werd vastgegoten. Zodoende verkreeg men over de geheele breedte van den topgevel op genoemde afstanden, in horizontale richting, eene verankering, die het weder losscheuren der bekleeding voor het vervolg in sterke mate zal tegengaan.

Het grootste gedeelte der lijst die den topgevel dekt werd vernieuwd en van hoogels voorzien; de spits werd met eene nieuwe kruisbloem versierd, terwijl de beide roosvensters met hunne traceeringen eveneens geheel vernieuwd en met de kleine rechthoekige vensters die zich ook in den topgevel bevinden, van in lood gevatte ruiten voorzien werden.

De beide borstweringen, waarvan de eene zich onder den topgevel bevindt, de andere den grooten spitsboog onderaan afsluit, werden eveneens opnieuw opgetrokken.

De zandsteen-bekleeding die zich voorheen aan beide zijden van het groote raam, aan de binnenzijden van den spitsboog bevond, werd vermoedelijk reeds in de tweede helft der 18de eeuw verwijderd en vervangen door metselwerk van Utrechtsche steen waarvan de dikte onderaan 0.25 M., bovenaan 0.60 M. bedroeg. Dit metselwerk was evenwel in zeer slechten toestand; het werd vervangen en op afstanden van horizontale lagen houwsteen voorzien. Behoudens het dichtgemetselde groote venster zijn dit de eenige plaatsen die aan dezen gevel den baksteen vertoonen.

Dat de vernieuwing van het groote venster van den westelijken gevel, met zijn indeeling door posten en traceeringen in zandsteen, gelijk op de teekening werd aangegeven, en bij de andere groote vensters van het kerkgebouw heeft plaats gehad, niet in het herstellingsplan werd opgenomen, zal zeker zijne bijzondere oorzaak hebben.

Daar tegen de achterzijde van het venster, inwendig van het kerkgebouw, het orgel werd geplaatst, kon het venster niet in den oorspronkelijken vorm worden hersteld, en met glas in lood worden voorzien; de lichtopeningen moesten derhalve steeds met metselwerk worden aangevuld, doch indien de herstelling wat betreft de indeeling van het groote venster uitwendig had plaats gehad zou het monumentaal karakter van den gevel nog aanzienlijk zijn verhoogd.

Het onderste gedeelte waarin zich de beide toegangen bevinden is thans nog met den steiger bezet; ook dit gedeelte zal weldra onder handen worden genomen. Wij kunnen de voltooiing van dit front dus binnen kort tegemoet zien, waardoor het vernieuwingswerk van dit kostbare monument weder een schrede verder tot zijne voltooiing zal genaderd zijn.

De altaarstukken van Mr. Anthonis Jansz. van der Gou in de O.L. Vrouwe kerk van Vere.

De omstandigheid dat ik in de *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem, 2de deel*, op dit oogenblik mededeeling doe van de oorkonden, door wijlen pastoor J. J. van der Horst over *Kerkelyk Vere* verzameld, heeft mijne aandacht getrokken naar twee altaarstukken die weleer de groote kerk van Vere moeten gesierd hebben, en geschilderd waren door eenen meester, wiens leven en verdere arbeid nog altijd naar het schijnt onbekend gebleven zijn.

Het eene altaarstuk werd door den schilder MR. ANTHONIS JANSZ. VAN DER GOU, zooals hij genoemd wordt, uitgevoerd voor de S. Paulus-kapel, die eene stichting was van Pauwels van Borsselen, «bailju van der Vere»; het andere stuk werd den schilder besteld door het gilde der vischkoopers voor de H. Kruiskapel.

Van de beide stukken bestaan de oorkonden der overeenkomsten, met den schilder aangegaan, nog in het archief van Vere's stadhuis. Ze bestonden althans nog toen ze door van der Horst werden uitgegeven in *De Dietsche Warande*, 4de deel blz. 499—504.

Wegens de vorderingen welke de geschiedenis der kunst in de laatste jaren gemaakt heeft, acht ik het niet ondienstig nogmaals op die stukken de aandacht te vestigen. Ik zou daarom die overeenkomsten nog wel weer in het Bulletin willen herdrukken. Aangezien echter tot opsporing der stukken (zoo ze nog mochten bestaan) de beste diensten verleend zullen worden door onze buitenlandsche correspondenten, doch deze allicht minder gemakkelijk het oude Hollandsch verstaan: zoo laat ik hier liever eene aanschouwelijke schets volgen van de twee altaartafels.

Ouderkerk a/d. Amstel.

J. J. GRAAF.

(Zie schetsen op pag. 172 en 73.)

TRIPTIEK DER S. PAULUSKAPEL.

<p>In het gebergte veraf: S. Paulus van het paard geworpen</p> <p><i>S. Paulus onthoofd,</i> de rechter daarbij tegenwoordig.</p>	<p>Metselwerk in het hoofd der tafel.</p> <p>Vliegende engelen met de instrumenten der passie</p> <p>Vliegende engelen met de instrumenten der passie</p> <p><i>Pauwels van Borsselen</i> <i>O. L. Vrouw zittend</i> <i>Aleyt van Haerlem,</i></p> <p>met zonen met het zijne vrouw, met «gepresenteerd» <i>G. Kind</i> dochters door <i>S. Paulus.</i> op den schoot. «gepresenteerd» door <i>S. Steven.</i></p>		<p>In het gebergte: eene voorstelling uit het leven van S Steven</p> <p><i>S. Steven gesteenigd,</i> de rechter er bij, alook Saulus die de kleederen be- waart.</p>
<p>«Vier perken van de vier uitersten».</p>			

Buiten op de deuren *Ecce homo* in het grauw, als nageschilderd van steenen beeldwerk. Denkelyk in tweeën gedeeld zoodat op de eene deur *Christus als Ecce homo* stond, en op de andere *Pilatus, Hem vertoonend.*

POLYPTIEK DER H. KRUISKAPEL.

<p><i>Ecce Homo</i></p>	<p>Christus in <i>den Hof.</i></p>	<p><i>Kruisdragende Christus</i> uitvoerig met <i>moordenaars</i> en al <i>wat er</i> <i>toe behoort.</i></p>	<p><i>Christus</i> van het kruis <i>afgenomen.</i></p>	<p>Boven in het land- schap: Christus met Magdalena als „Noli me tangere“ Christus <i>verrijzend.</i></p>
		<p>De perken beneden; tafereelen der <i>passie</i> in het klein.</p>		

Buiten op de deuren wat den Kruismeesters zou believen, als grauwtjes.

Vandalisme.

Te Leiden, Breedstraat No. 84, staat een deftig heerenhuis, dat eenige jaren geleden als koffiehuis — Café Suisse — gebruikt werd.

Het vertoont of liever vertoonde tot in 1899 *een der fraaiste gevels uit de XVIIe eeuw, welke in ons land aangetroffen worden*, en wel een gevel geheel uit zandsteen opgetrokken. Dit front bestaat uit een soubassement voor den rey- de Chaussée, daarboven een Romeinsche orde met pilasters die de twee bovenverdiepingen omvat; het geheel is bekroond door een frontispice, in het midden waarvan een borstbeeld van een Turk, omgeven van de figuren van Neptunus en Mercurius, prijkt. Dit uitmuntende beeldhouwwerk is geteekend van een onzer voornaamste sculpteurs: XAVERI, 1673.

Dit huis heeft te kwader ure tot eigenaar gekregen den heer M. H. van Waveren, bierbrouwer, die zonder eenigen eerbied voor het prachtige kunstwerk besloten heeft drie vierden van den gevel weg te breken en te vervangen door afschuwelijke ijzeren en glazen kasten. Voor de uitvoering van dit ellendig vandalisme heeft hij gevonden den heer W. J. Jesse, die zich nog architect durft noemen.

Het treurigste misschien van deze treurige geschiedenis is dat zoo iets heeft kunnen plaats vinden in het Bataafsch Atheen, in een stad wemelende van geleerde mannen, met leerstoelen voor aesthetica, geschiedenis en allerlei archaeologie en oudheidkunde, met tal van kunstmusca, directeuren en conservatoren zonder dat iemand zich warm heeft gemaakt en een protest heeft doen hooren.

't Is een ware schande, een echte ellende.

VICTOR DE STUERS.

Indische monumenten.

Met groote belangstelling en instemming kunnen wij vermelden, dat de reeds sinds eenigen tijd met den minister van koloniën gevoerde besprekingen ertoe geleid hebben, dat door ZExc. voorloopig gelden zijn uitgetrokken voor de archaeologische opneming der Indische monumenten.

Het Bataviaansch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen zal als adviseur optreden voor de werkzaamheden ter plaatse, waarvan de leiding zal berusten bij Dr. J. L. A. Brandes. Het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië te 's Gravenhage zal te zijner tijd zich belasten met de publicatie. ¹⁾

1) Zie uitvoeriger hierover N. Rott. Ct. 3 Maart 11

Voor Indië is hiermede verkregen wat wij ook voor Nederland zoo gewenscht achten. Wij wenschen hen, die zich voor deze zaak tot den Minister wendden van harte geluk met het behaalde succes en vertrouwen, dat thans ook voor Nederland het tijdstip niet verre is, dat de systematische opneming en beschrijving der Nederlandsche monumenten met ernst wordt ter hand genomen.

J. C. O.

De commissie voor de restauratie van de O. L. V. of Grootte Kerk te Dordrecht heeft besloten voorloopig de restauratieplannen te beperken tot het koor met de transepten. De hiervoor vereischte uitgaven worden op f 80 000.— geschat, te verwerken in een termijn van acht jaren. Door H.H. Kerkvoogden en Notabelen der Ned. Herv. Gemeente te Dordrecht is ten behoeve van de restauratie gedurende 8 jaar eene bijdrage van f 2000.— of te samen f 16.000.— toegezegd.

Er is kans dat Ipendam's schoon en groot kerkgebouw zal moeten gesloopt worden, door de verlaging van het polderpeil in het hoogheemraadschap Waterland. Er is verzakking ontstaan in den Noordermuur, en telkens vallen groote stukken kalk naar beneden. Dezer dagen is een groot stuk van de goot afgebroken. De muur loopt, aan den linkervleugel, onheilspellend naar binnen.

Waarschijnlijk is het bedehuis in de 15^e eeuw geplaatst; in 1650 werd het geheel verbouwd. Een tweede verbouwing vond plaats in 1723, een derde in 1850. Het oudste gedeelte is het achterschip; dáár vindt men 3 beelden, die echter verminkt zijn. Ook is er een «Hofbank», die prijkt met het wapen der «De Graeff's».

De toren is 40 meter hoog, en behoort aan de burgerlijke gemeente.

N. R. C.

De Rijksadviseurs voor de Monumenten.

In het artikel «Bescherming van Monumenten» wordt op blz. 116 de voormalige Commissie van Rijksadviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst besproken, een korte kritiek over hare

organisatie gegeven, en de redenen die tot hare opheffing leidden vermeld en gedeeltelijk gegrond verklaard.

Die kritiek beaam ik volstrekt niet, maar ik mis thans den tijd om daarover uit te wijden.

Wat ik evenwel niet onweersproken wil voorbij laten gaan is de voorstelling alsof de opheffing dier commissie ware te wijten geweest aan de destijds in de Kamer en elders genoemde bezwaren, inzonderheid aan den te uitgebreiden kring van werkzaamheid van dat collegie. Dat mag nooit een legende worden.

De ware oorzaak is geweest godsdienstige onverdraagzaamheid bij verschillende leden der commissie, absoluut gebrek aan belangstelling in de kunst bij den minister Kappeyne van de Cappello.

Eenmaal zal ik dit alles haarfijn vertellen. Thans volsta ik met het volgende:

In de commissie werd het meeste werk geleverd door den Architect Cuypers en door mij. De secretaris Hooft van Iddekinge gaf bijna al zijn tijd aan zijn liefhebberijvak, numismatiek, en voerde bijna niets uit. Plotseling werd het lid Mr. Vosmaer, tot dusverre een goed vriend van mij, onder den invloed van van der Linden te Wiesbaden, met hevig antipapisme bevangen en verklaarde hij eerst anoniem, later ontmaskerd, openlijk aan Cuypers, van den Bergh en mij den oorlog. Het kostte hem geen moeite den secretaris Iddekinge meê te sleepen, alsmede den voorzitter Mr. Fock, van beroep antipapist. Deze laatste ontzag zich niet aan den minister onwaarheden wijs te maken om te bewijzen dat de Adviseurs een ultramontaansche bende vormden. Hij voerde daartoe o. a. aan, dat een derde van de gelden voor de restauratie van monumenten bestemd, aan Limburgsche monumenten uitgegeven werd, en hij bewees dit met cijfers. Maar hoe? Voor de twee Limburgsche monumenten, welke destijds ondersteund werden, nam hij de subsidie voor tien jaren, doch voor monumenten in andere provinciën slechts één jaar! En dan kwam het precies uit.

Kappeyne — hij wond er geen dockjes om — was innig anticlerikaal, en absoluut blind voor kunst, speciaal voor monumenten. Hij beschouwde en behandelde de geheele zaak als een grap, waarin hij vermaak schepte.

Dat is het wat het Collegie van Rijksadviseurs heeft gedood. Men bespare zich de moeite naar andere, gezonder oorzaken te zoeken.

VICTOR DE STUERS.

De uiteenzetting der bezwaren, die in de Kamer tegen de Commissie werden geopperd, is ontleend aan de Handelingen, gelijk in mijn artikel werd vermeld. Dat ook persoonlijke geschillen hierbij hun invloed deden gevoelen, werd door mij aangegeven, doch deze werden door mij niet nader besproken, daar een onpartijdig oordeel hierover onmo-

gelijk is zonder inzage van het archief der Commissie en daar ik in mijn artikel opbouwend wilde werken, waarvoor een oprakelen der bijna vergeten geschillen mij niet wenschelijk scheen.

J. C. O.

De thans bekende portretten van Jan van Wassenaer, laatste burggraaf van Leiden, uit het geslacht van dien naam.

Jan van Wassenaer, heer van Wassenaer, enz., burggraaf van Leiden, een zoon van Jan van Wassenaer en diens tweede vrouw Jeanne de Haluin, was een der geduchtste krijgslieden van zijnen tijd en tegelijk een der aanzienlijkste edelen dezer gewesten.

In de «Wapenheraut» (maandblad voor geschiedenis, geslacht- en wapenkunde, enz.) hebben we een zoo volledig mogelijke levensbeschrijving van hem gegeven, waaruit we hier slechts enkele punten zullen aanhalen, tot recht begrip zijner portretten noodig.

In 1516 werd hij op de vergadering van het kapittel der orde van het Gulden Vlies, binnen Brussel gehouden, tot ridder dezer orde benoemd.

In 1509 werd hij bij Padua gewond door een schot in zijn kaak. Na vele krijgsverrichtingen in Utrecht en Gelderland werd hij in 1516 door Karel V tot stadhouder en opperste-kapitein over Friesland benoemd. Ook daar voerde hij vele oorlogen tot hij in 1523 bij de belegering van het dorp Sloten een kogel in den arm kreeg, aan welke wond hij op 4 December van dat jaar, op 40-jarigen leeftijd te Leeuwarden stierf. Zijn lijk werd naar 's-Gravenhage vervoerd en aldaar met veel statie in de Kloosterkerk (toen de kerk van het Jacobijnen-klooster) begraven.

De portretten, welke we van hem hebben kunnen opsporen, zijn;

I. Een ongeveer levensgroot schilderij, Jan van Wassenaer ten voeten uit voorstellend staande op een grasgrond in een zwart harnas met goud geïncrusteerd. Om het middel een zeer vreemdsoortige rok uit roode en witte banen bestaande, op het hoofd een hoed met struisveeren in dezelfde kleuren. Hij heeft de keten van het Gulden Vlies om, houdt met de linkerhand het gevest van zijn zwaard vast, met de rechter een tegen zijn dij gesteunden breshamer. Bij zijn hals een kogel, waaruit vonken spatten, met het bijschrift: «In Italia voir Padua, 1509»; bij zijn arm een dito kogel met: «Voir Sloten in Vrieslandt, 1523». Bovenaan het wapen van Wassenaer met de keten van het Gulden Vlies er om, en er boven deze nog onverklaarde letters. «Z. O. W. R.» Het bovenstuk van het schilderij wordt geheel ingenomen door deze inscriptie:

«Jan Baenerheer van Wassenaer, Burchgraef van Leyde, Ridder

van oorden van Gulden Vlies, Cappitain Generael des K. M^t in Vrieslandt. Anno 1521, '22 ende '23.«

Het stuk dagteekent onmiskenbaar uit dien tijd en is in het bezit van Jhr. Mr. H. A. Steengracht van Duivenvoorde op het huis Duivenvoorde bij Voorschoten.

II. Kniestuk voorstellend Jan van Wassenaer in zwarte burgerkleeding met een baret op en de ketting van het Gulden Vlies om; op den achtergrond een landschap met een ruïne, een molen en een rivier.

Onderschrift in gotische letters zijn naam en sterfjaar vermeldend. Gemeente-museum te Arnhem.

III. Kniestuk als voren en er bijna gelijk mee. Alleen de witte opstaande kraag, bij het voorgaande met geborduurde bloemen belegd, bij dit stuk versierd met de letters: «I. W.» (Jan van Wassenaer?) Achtergrond een landschap met een boom, waarbij ridders te paard.

Bij beiden heeft Jan de keten van de Vlies-orde om.

Louvre-Museum. (Zie Chronique des arts et de la curiosité 1901, 12 Januari, en Gazette des Beaux-arts 1899, deel I, p. 373.)

Eerst onlangs heeft de heer L. Dimier te Valenciennes, met behulp van een te Arras berustende geteekende copie, ontdekt wien dit portret voorstelde; vroeger heette het: «Le sire à la médaille de la Vierge mère et à la toison-d'or.»

Beide laatste stukken moeten ook door een tijdgenoot gemaakt zijn.

Als merkwaardigheid zij nog vermeld, dat het sub II vermelde het duidelijkste het litteken aan de wang doet zien, hoewel dit bij de anderen ook nog zeer goed waar te nemen is.

Deze drie schilderijen zullen gereproduceerd worden in het binnenkort bij het Genealogisch-Heraldisch archief te Scheveningen (dir. D. G. van Epen) te verschijnen werk van mijn hand: «Geschiedenis van het geslacht van Wassenaer.»

Leiden, Februari 1901.

H. G. A. OBREEN.

Tentoonstellingen.

Door de Vereeniging «Voor de Kunst» te Utrecht is de onderstaande circulaire verspreid, waarop wij gaarne de aandacht vestigen.

«De Vereeniging heeft het plan opgevat om in het voorjaar van 1901 eene keuzetentoonstelling te houden van kunstvoorwerpen, in de 16^e, 17^e en 18^e eeuwen uit edele metalen door Nederlanders vervaardigd.

In aanmerking nemende dat de voortbrengselen van goud- en

zilver-smeedkunst in het vaderland der Vianen's en Lutma's zóo talrijk zijn, dat een reeks van zalen ze nauwelijks zou kunnen omvatten, heeft het Bestuur der Vereeniging gemeend zich te moeten bepalen tot eene keuze-tentoonstelling en zullen dus die kunstvoorwerpen bij voorkeur worden geëxposeerd, welke door schoonheid van vorm of bewerking uitmunten. Zoodoende zal de bezoeker, niet (zooals op andere tentoonstellingen) vermoeid door het aanschouwen van zooveel, dat uitsluitend van archaeologisch belang mag geacht worden, doch niet in kunstgehalte uitblinkt, zich kunnen verlustigen in den aanblik van het louter schoone, dat op dit gebied is voortgebracht, en zich te meer kunnen doordringen van de waarde van elk voorwerp uit een oogpunt van kunst.

Tot het welslagen van deze tentoonstelling, waarvan de uitvoering niet geringe moeielijkheden zal opleveren, doet het Bestuur thans een dringend beroep op allen, die de kunst liefhebben. Alle beheerders van musea en kerkelijke verzamelingen, zoo ook zij, die zoodanige voorwerpen als bovenbedoelde in eigendom hebben, of aan wien het bekend is, dat anderen ze bezitten, worden bij deze beleefdelyk uitgenoodigd daarvan zoo spoedig mogelijk opgaaf te doen aan de Tentoonstellings-commissie, hieronder vermeld, onder bereidverklaring van de door hen aangeduide voorwerpen voor de tentoonstelling te zullen in bruikleen afstaan.

Welke inzendingen verlangd worden, moge uit de volgende lijst blyken:

- 1°. Nederlandsch graveer- en drijfwerk van de 16^e eeuw in 't algemeen.
- 2°. Idem van de Vianen's, de Lutma's en den zoogenaamden maker van de Popta-schotels te Leeuwarden.
- 3°. Idem van anderen, uit de 17^e en de eerste helft der 18^e eeuw.

Behalve drink- en eetgereedschap zullen ook huisraad, onderscheidings-teekens, voorwerpen tot kerkelyk gebruik en munten, penningen en plaquettes ter expositie welkom zijn.

Zoodra gebleken zal zijn, dat het tentoonstellingsplan voldoende deelneming heeft ondervonden van de zijde der eigenaars en der beheerders van openbare of kerkelyke verzamelingen, zal de Tentoonstellings-commissie een nadere kennisgeving verzenden, inhoudende den datum en duur der tentoonstelling en de wijze waarop de voorwerpen tegen brand, inbraak en transport zullen verzekerd worden, met uitnoodiging tot toezending.«

Voorzitter en secretaresse van het bestuur zijn J. F. van Someren en mej. Etha Fles.

Korte Mededeelingen.

De gemeenteraad van Rotterdam heeft 14 Febr. l.l. zonder beraadslaging, overeenkomstig het voorstel der Boymanscommissie, besloten, een geschenk, volgens de commissie in de verzameling niet op zijn plaats, te weigeren.

N. R. Ct.

Een Fransche dame, mej. Pellechet, die haar leven aan boekkunde had gewijd en een aantal merkwaardige werken over de oudste drukken heeft geschreven, is in haar uitersten wil aan haar liefde voor oudheden trouw gebleven. Zij heeft 300,000 franken (belast met vruchtgebruik ten behoeve van een zuster) vermaakt om uit de renten belangrijke monumenten van geschiedkundige of kunstwaarde in Frankrijk of zijne koloniën te doen onderhouden of herstellen.

(Dordr. Ct. 23 - 1 - 1901.)

Het bestuur van het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht maakt bij circulaire het volgende bekend:

«Behalve de reeds bestaande toegangskaarten à 49 cts. geldig voor één persoon en één bezoek, en verkrijgbaar aan het Museumgebouw (Nieuwegracht No. 20) bij den concierge, zullen er voortaan ook kaarten worden uitgegeven tegen 25 cts. per persoon, ingeval minstens twee personen zich te gelijk aanmelden. Deze kaarten zijn insgelijks verkrijgbaar aan het Museumgebouw bij den concierge.

De Directeur of ook de Conservator is bovendien gemachtigd gratis-studiekaarten af te geven, welke voor een bepaalden tijd geldig zijn.»

Kunst is geen regeeringstaak — zoo leidde de minister van bin-
nenl. zaken zijn woorden tot den geachten jubilaris in.

Dat woord heeft al heel wat pennen en monden in beweging gebracht en al hebben velen er aanstoot in gevonden, er is toch een

kern van waarheid in, niet in dien zin, dat de regeering zich niet over kunst te bekommeren heeft.

Als dit waar was, dan zou de kunst niet staan in verband met volksontwikkeling, volksopvoeding en bijgevolg ook volkswelvaart.

Want, waar het de plicht der regeering is mede te werken tot volksontwikkeling, behoort zij de kunst te waardeeren. Dit begrepen de vroege vaders, vermits meermalen aan de groote kunsten, niet begrepen door de burgerij, door regenten en bestuurders de plaats werd gegeven die hun toekwam.

Is het daarom niet de plicht van eene regeering de kunst hoog te houden wanneer zij beseft dat bevordering van de kunst een factor is om de natie op te voeren tot een hooger geest van ontwikkeling en beschaving?

*Toespraak van Min. Goeman Borgesius op het feest H. W. Mesdag,
Zie N.R.Ct. 24 Febr. II A.*

De 41^e aflevering van het bouwkundig prachtwerk: «Afbbeeldingen van oude bestaande gebouwen», uitg. door de Mij tot bevordering der Bouwkunst, bevat: Gevel en details van een woonhuis te Kampen; Gedeelte van een woonhuisgevel te Dordrecht; Details van gevels te Dordrecht; IJzeren hek in de Groote Kerk te Rotterdam.

V R A G E N.

Onlangs werd aan het Mauritshuis te koop aangeboden een vrouwspportret, geschilderd op paneel en gemerkt: A^o 1657 IDB, (de letters aaneen), welke handteekening in de natte verf gekrast is.

Bij een kunsthedelaar alhier zag ik een stuk van dezelfde hand, op dezelfde wijze gemerkt en gedateerd, een officier voorstellende, borstbeeld. De schilderwijze van beide stukken deed eenigszins aan *de Neyn* denken. Kan iemand mij zeggen, hoe de naam is van den schilder, die aldus zijn werk onderteekende?

Den Haag.

W. MARTIN.

Wie weet iets naders mede te deelen omtrent den schilder van een stilven (vanitas), gemerkt: AB (aaneen) Fc., 1647?

Den Haag.

W. MARTIN.

In aanvulling van mijn vraag in het vorige nummer moet ik er nog op wijzen, dat twee jaar later (12 Aug. 1874) beide teekeningen wederom door A. G. de Visser zijn geveild, toen met het derde gedeelte der belangrijke collectie van der Willigen uit Haarlem. Nu wordt het jaartal 1628 opgegeven, en in de voorrede van den catalogus wordt op de fraaiheid gewezen. Ze werden toegeslagen voor f 40.—. Aan wien?

Amsterdam.

E. W. MOES.
